

„Horgász a pácban” – A természetkárosító cselekmények és a turizmus kapcsolata

Halász Henrietta¹, Ritecz György¹, Tokodi Panna², Szalai Katalin^{3*}

¹Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, Magyarország

²Országos Rendőr-főkapitányság, Budapest, Magyarország

³Kodolányi János Egyetem, Székesfehérvár–Budapest–Orosháza, Magyarország

*Levelező szerző, e-mail: szalai.katalin@kodolanyi.hu

Beérkezett: 2024. március 15.; elfogadva: 2024. április 15.

Összefoglalás

A tanulmány a hazai helyzet értékelésén és néhány nemzetközi példán keresztül azt vizsgálja, hogy a turizmus régóta kutatott negatív fizikai hatásai közül a természetkárosítási esetek összefüggésbe hozhatók-e a turistákkal. A tanulmány tárgyalja a hazánk belföldi és nemzetközi turizmusához kapcsolódó, abból eredeztethető természetkárosítási tevékenységek jogi szabályozását. A szerzők a nyilvános adatok alapján – a turizmussal kapcsolatba hozható természetkárosítási cselekmények adatainak elemzése mellett – szakirodalom feldolgozásával vizsgálták, hogy a látogatók által (is) károsított természet milyen formában hat a turizmusra, van-e esély az egyensúly megteremtésére. Az eredmények nem túl kedvezőek, de a tudományos igényesség megkövetelné a további, mélyrehatóbb vizsgálatokat.

Kulcsszavak: természetkárosítás, turizmus, biztonság, jogi szabályozás

“Poacher in the net” – The relationship between environmental crime and tourism

Henrietta Halász¹, György Ritecz¹, Panna Tokodi², Katalin Szalai³

¹Ludovika University of Public Service, Budapest, Hungary

²Hungarian National Police Headquarters, Budapest, Hungary

³Kodolányi János University, Székesfehérvár–Budapest–Orosháza, Hungary

Summary

In this study, we examined the issues of the relationship between environmental crime and tourism. Based on the available database and literature, we searched for cases that are most likely to be (at least partly) related to tourism activities or the presence of visitors. The difficulty and complexity of the subject is illustrated by the fact that the forms of liability and the legal consequences of action against environmental damage can be found in constitutional, administrative, contraventional, criminal and civil law. In this article, the relevant provisions of the criminal law background have been explored and the domestic organisational system of enforcement referred to.

The data analysis has been influenced by the fundamental difficulty of analysing environmental infringements and the even greater challenge of linking them to tourism activities. Based on a review of the public secondary data available in the BSR (Hungarian Crime Statistics), it can be said that their usefulness for the present topic has only partially realised, since the manner and the method of offence, and the offending behaviour are not clear from the above figures. In addition, most of the time, unintentional actions causing environmental damage are not detected. However, given the recent increase in tourist traffic in close to nature areas, monitoring and stricter punishment of damage by law is necessary in the future. The picture is further complicated by the fact that the concept of a tourist has become so broad that it is difficult to define who is a tourist and who is not. Although we were not able to determine this from the currently available public database on the basis of our initial analysis, we have identified the development of a systematic criteria system for filtering out tourists and the re-screening of data, as a further research direction.

Through selected examples, court cases and national and international media coverage, we highlighted the complexity of the interrelationship and interaction between crimes against the environment and tourism. In examining the mechanisms of this feedback effect, we have highlighted the need for responsible behaviour, informed travel planning and legal awareness on the part of the tourist. A future research question is whether in tourist destinations where there is evidence of more crime against the environment (not only caused by tourists), this has an impact on the travel choices of (potential) visitors and the activities of local tourism operators.

Keywords: environmental crime, tourism, safety, legislation

Bevezetés

A valamitől vagy valakitől való fenyegetettség, veszély hiányából fakadó biztonság fogalma sokrétű, definíciók hosszú sora kötődik hozzá számos tudományterületről (*Gazdag–Remek 2018*). Az idővel változó, sőt bővülő fogalomkörben azonban egyre nagyobb hangsúllyal jelennek meg a környezetbiztonsági kérdések. A környezetbiztonság kapcsán a kutatások fókuszába kerülő, kárt okozó események lehetnek természeti (pl. földrengés) vagy emberi (műszaki, illetve társadalmi) eredetű folyamatok (*Halász–Földi 2014*). Tanulmányunkban olyan, a környezetet károsító mesterséges (emberi eredetű) eseményekkel – ezen belül kiemelten a természetkárosítással – foglalkozunk, amelyek valószínűsíthetően turisztikai tevékenységhez (is) kötődnek, vagyis legalább részben a látogatók jelenlétével kapcsolatosak, és amelyekre a turizmusirányításban vagy a szolgáltatásban érintetteknek reagálniuk kell.

Az utazás mára nemcsak mindennapi életünk részévé vált, hanem meghatározó gazdasági tényezővé, társadalmi jelenséggé fejlődött. A hidegháború lezárásától globálissá, majd totálissá váló turizmus célterületeként értelmezhetjük tulajdonképpen a Föld teljes felszínét (*Michalkó–Rátz 2019*), így annak pozitív és negatív hatásait közvetve vagy közvetlenül szinte bárhol tetten érhetjük. A turizmus rendszere szorosan kapcsolódik annak természeti, társadalmi, gazdasági, technológiai és politikai környezetéhez (*Lengyel 2004*). Az oda-vissza hatás minden elem esetében érzékelhető: a turizmus hat a környezetre, a környezet hat a turizmusra (*Puczkó–Rátz 2001*). Sőt a környezetben végbemenő változások is válaszreakcióra kényszerítik a turizmust, például ha a desztináció természeti környezetének élő vagy élettelen összetevői jelentősen változnak (*Dávid–Baros 2006*) vagy károsulnak, akkor arra a turisztikai piac is reagál. Ez pedig elvezet a reziliencia fogalmához, amelyet az utóbbi években a turizmusra vonatkozóan is egyre szélesebb körben használnak, a természet-társadalom-gazdaság egyensúlyának lassú vagy sokszerű felbomlásával szembeni ellenálló és védekező képességként (*Gonda 2022*). Noha a turizmusstatistikában tetten érhetők az utóbbi évtizedek globális kríziseinek hatásai (*Michalkó et al. 2023*), a turizmus reziliens voltának, gyors talpra állási képességének köszönhetően az utazók száma ma is növekszik, a részt vevő csoportok köre pedig bővül. A lakó-környezetét elhagyó, mindennapi térpályáiról letérő,

szolgáltatásokat igénybe vevő turista élményekkel gazdagodva tér vissza megszokott életterébe (*Michalkó 2023*).

A látogató fogalmának az 1963-as ENSZ-konferencián történt meghatározása óta (*Michalkó 2012*) a belföldi és nemzetközi turizmus volumene, illetve annak környezeti-társadalmi-gazdasági hatásai exponenciálisan növekedtek (*Kovács–Kiss 2018*). Ennek is köszönhető, hogy egyre nagyobb hangsúlyt kap a fenntartható turizmus szemlélete, amelynek alakulásában az 1980-as Manilai Nyilatkozat, az 1989-es Hágai Nyilatkozat, az 1996-os Agenda 21, a 2001-es Oszakai Nyilatkozat és a 2002-es Fokvárosi Nyilatkozat jelentették a legfontosabb mérföldköveket (*Irimiás et al. 2019*). A fenntarthatóság elveivel összhangban kizárólag az alternatív turizmushoz sorolható termékek – falusi turizmus, ökoturizmus¹ stb. – fejleszthetőek, ugyanis a tömegturizmussal szemben (*Michalkó 2012*) ezekre jellemző, hogy ugyanabban az időpontban és ugyanazon a helyszínen egyszerre kisebb a résztvevők száma, személyre szabottabb az élmény, közvetlenebb a viszony a vendég és a környezet között, mélyebb a kapcsolat a helyi lakossággal, és összességében felelősségteljesebb a fogyasztás (*Gonda 2022*).

A környezetvédelem fontosságának egyre szélesebb körben való elfogadottsága és a természetközelség felértékelődése miatt a környezet elleni bűncselekményekkel kapcsolatos hírek is egyre gyakrabban látnak napvilágot. Hogy ezeknek az eseteknek mekkora része köthető egy desztináció látogatóihoz, azt nem könnyű megbecsülni. Bár a turisták által elkövetett jogsértések között nem a környezet elleni bűncselekmények a leggyakoribb esetek (*Mátyás 2020*), hazai és nemzetközi példát egyaránt találunk arra, amikor az utazással összefüggésben történik a környezet károsítása. Ráadásul az online és közösségi médiában rendkívül gyorsan terjedő hírek egy-egy terület turisztikai imázsára is hatással lehetnek.

Vizsgálati anyag és módszer

A tanulmány vizsgálja a belföldi és a nemzetközi turizmushoz kapcsolódó, abból eredeztethető természetkárosítási tevékenységek hazai jogi szabályozását. Nyilvános adatok (Bűnügyi Statisztikai Rendszer, BSR)

¹ „A környezetért felelősséget vállaló utazás és látogatás viszonylag zavartalan természeti területeken, azok természeti, valamint jelen- és múltbeli kulturális értékeinek élvezete és értékelése céljából, úgy, hogy kíméli azokat a látogatás hatásainak mérséklésével, valamint a helyi népesség társadalmi, gazdasági előnyökhöz való juttatásával.” (*Ceballos-Lascuráin 1996*)

elemzésével és a szakirodalom feldolgozásával kerül vizsgálatra, hogy a látogató által (is) károsított természet milyen formában hat a turizmusra. Néhány, a médiában hírként megjelent példán keresztül szemléltetjük a probléma összetettségét. A téma feldolgozása során szem előtt tartottuk a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény alapelveit (pl. a természetes és jogi személyek szerepe, természeti területek és értékek védelme, a megelőzés és a kárenyhítés kötelezettsége, a biológiai sokféleség védelme, a természetvédelem érdekeinek érvényesítése a nemzetgazdasági döntések kapcsán vagy a nemzetközi együttműködési kötelezettség). Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy bár az egyes alapelvek – a területi korlátok miatt – nem egyenlő mértékben és módon, nem közvetlenül kapnak helyet a szövegben, célunk volt minél átfogóbb képet adni a címben jelzett témáról.

A büntetőjog metódusa

„Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez. Aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni” – olvasható Magyarország Alaptörvényének (2011) cikke között. A környezetet károsító cselekmények elleni fellépés felelősségi formái és jogkövetkezményei fellelhetők az alkotmányjog, a közigazgatási, a szabálysértési, a büntető- és a polgári jog körében egyaránt. Mivel komplex szabályokból áll, speciális eszközrendszerrel igényel. A területi korlátokra tekintettel nem mutatjuk be minden egyes jogterület természetvédelem érdekében alkalmazható eszközeit, csupán a büntetőjogra fókuszálunk.

A büntetőjog *ultima ratio*. A Büntető Törvénykönyv² (Btk.) speciális természetvédelmi tényállásokat tartalmaz, ami jelzi, hogy a jogalkotó a társadalomra nagyobb mértékben veszélyes magatartásokat nyilvánított bűncselekménnyé (Tilki 2015). A hatályos magyar büntetőködex XXIII. fejezete tartalmazza a környezet és a természet elleni bűncselekményeket, úgymint

- környezetkárosítás (241. §),
- természetkárosítás (242–243. §),
- állatkínzás (244. §),
- orvvadászat (245. §),
- orvhalászat (246. §),
- tiltott állatviadal szervezése (247. §),
- hulladékgazdálkodás rendjének megsértése (248. §),
- ózonréteget lebontó anyaggal visszaélés (249. §),
- radioaktív anyaggal visszaélés (250. §), valamint
- nukleáris létesítmény üzemeltetésével visszaélés (251. §).

Mint látható, a jogalkotó külön tényállásban rendeli büntetni a természetkárosítást és a természetkárosítást. A kettő nem összekeverendő, hiszen a természetkárosí-

tás, „a környezet védelmét sértő bűncselekmények” elkövetési tárgyai a környezet és a környezeti elem. A fogalom alapját a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény adja. A természetkárosítással közös jellemző tehát a környezet, a természet és ezek elemeinek védelme, azonban a környezet védelmének erősödő igénye indokolta, hogy új tényállások is megalkotásra kerüljenek, mint az orvvadászat és az orvhalászat tényállása. Ezek szoros összefüggésben vannak az élővilág védelmének alapelveivel, de az állatok kímélete, a velük való humánus bánásmód indokolta, hogy külön tényállásként jelenítsék meg.

Kiemelve a *természetkárosítást* mint témánk fő csapásirányát – ezenkívül érintjük még, elsősorban előfordulási arányukat, számszerűségüket tekintve, az orvvadászat büntetett és az orvhalászat vétségét is –, megfigyelhető, hogy a Btk. különválasztotta az egyedek védelmével, illetve a természeti területek és értékek (elkövetési tárgya a természet védelméről szóló törvényben meghatározott Natura 2000 terület, a védett barlang, a védett természeti terület vagy védett élő szervezetek élőközössége, azok élőhelye) védelmével kapcsolatos tényállásokat.

242. § (1) Aki

- a)* fokozottan védett élő szervezet egyedét,
 - b)* védett élő szervezet vagy az Európai Unióban természetvédelmi szempontból jelentős növény- vagy állatfaj egyedét, feltéve, hogy azok külön jogszabályban meghatározott, pénzben kifejezett értékének együttes összege eléri a fokozottan védett élő szervezet egyedei esetében megállapított, pénzben kifejezett legalacsonyabb értéket,
 - c)* a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló EK tanácsi rendelet A és B melléklete hatálya³ alá tartozó élő szervezet egyedét
- jogellenesen megszerzi, tartja, forgalomba hozza, az ország területére behozza, onnan kiviszi, azon átszállítja, azzal kereskedik, illetve azt károsítja vagy elpusztítja, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Ennek megfelelően pontosan azonosíthatók a természetkárosítás bűncselekmény elkövetési magatartásai, míg az elkövetési tárgyak az *a)*, *b)* és *c)* pontok alatti élő szervezetek egyedei. Maga az egyed fogalma pedig a Btk. 242. § (4) bekezdése alapján:

- a)* az élő szervezet egyedének valamennyi fejlődési szakasza, alakja, állapota,
- b)* az élő szervezetek keresztezéseként és kereszteződéseként létrejött egyed,
- c)* az élő szervezet egyedének származéka, ami alatt érteni kell az elpusztult élőlényt, valamint annak vagy

² A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény.

³ A washingtoni egyezmény vagy más néven CITES (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora) hatálya alá tartozó bizonyos fajok.

az élő szervezet egyedének bármely részét, továbbá azt a terméket vagy készítményt, amely a felsoroltak valamelyikéből készült, illetve ezek valamelyikéből származó összetevőt tartalmaz.

Például, ha egy turista védett madár (pl. feketeterítő) tojását elpusztítja, vagy védett növényt (pl. leánykökörcsint, amelynek pénzben kifejezett értéke példányonként 10 000 Ft) szakít le – figyelemmel a Btk. 242. § (1) bekezdés b) pontjában foglalt, a pénzben kifejezett értékre vonatkozó kitételre –, akkor ezzel a cselekményével már megvalósítja a természetkárosítás bűncselekményi tényállását. A minősített eset elkövethető gondatlanságból is, amely igazodik az élő szervezetek egyedeinek pénzben kifejezett értékéhez [Btk. 242. § (2) a)], vagy az érintett állomány fennmaradásának veszélyeztetését okozhatja (Riskó–Herczeg 2022). Ilyen minősített esetnek számít, ha a természetkárosítás védett természeti terület jelentős károsodását vagy megsemmisülését okozza (például ha valaki védett természeti területen járművel, mondjuk te-repmotorral közlekedik természetvédelmi hatósági engedély nélkül).

Minden bizonnyal bárki fel tud eleveníteni legalább egy esetet, amikor természetvédelmi területen hulladékot, tűzrakás nyomait (nem kijelölt helyen vagy tűzgyújtási tilalom idején) vagy akár barlangi képződmények rongálására utaló jeleket látott. Ezek a *bizonyítékok* nem véletlenül kerültek oda. Nyilván előfordulhat olyan eset, amikor a kiránduló nincs tisztában azzal, hogy védett természeti területen halad át, azonban „a jog nem tudása nem mentesít a felelősség alól”, ráadásul ezek a tevékenységek – a büntetéstől eltekintve – védelem alatt nem álló természeti környezetben sem tolerálhatók. Ennek jelentőségét azért is fontos kiemelni és a károkozásokat gyakrabban tetten érni, büntetni, mert a hazai természetjárás – részben az utóbbi évek fejlesztései, részben a Covid-19-pandémia kezdetén meg tapasztalt korlátozások, a bezártság érzésének enyhítése miatt – megerősödött (Benkhard 2023), ezáltal egyre többen motiváltak arra, hogy a természetben, akár védett területen töltsék a szabadidejüket. A természetjárók növekvő számával párhuzamosan a természet állapotának monitorozása, a védelem megvalósítása is nagyobb odafigyelést, több emberi és anyagi erőforrást igényel, hiszen a látogatás szám idő- és térbeli kiterjedésével a tájékozatlanság, a felelőtlenség és a dezinformáció okozta problémák, konfliktusok száma is nő a természeti területeken (Benkhard 2023).

A jogszabályok érvényesítésének biztosítását a már említett komplex szabályok mentén nem kevésbé komplex szervezetrendszer látja el: jegyzők, kormányhivatalok, Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal, Agrárminisztérium Biodiverzitás- és Génmegőrzési Főosztály, Rendőrség, Nemzeti Adó- és Vámhivatal, ügyészségek, bíróságok (Balogh et al. 2022).

Turizmussal kapcsolatos bűncselekmények a BSR adatainak tükrében

A természetkárosítással kapcsolatos jogsértések elemzése nehézségekbe ütközik, mivel nyilvános, megbízható adatok alig állnak rendelkezésre. Ez nemcsak a statisztikai rendszer hiányosságaiból ered, hanem abból is, hogy sok esetben elmarad a feljelentés, illetve gyakran az eljárások is elmaradnak (Tilki 2022a). A feljelentés elmaradását, illetve az eljárás meg nem indítását az adott környezetkárosító cselekmény ügyében a társadalomra való veszélyességet illető tévedés, illetve helytelen megítélés is eredményezheti (Tilki 2022b). Az alacsony büntetési tételek szintén a társadalomra való veszélyesség mértékének a bíróság általi megítélését tükrözik (Daróczy 2022).

A természetkárosítással kapcsolatos magyar jogsértések, ezen belül a bűncselekmények számának nyilvánosan elérhető adatai olyan alacsony numerikus értékeket mutatnak, hogy mély elemzésre nem adnak lehetőséget. Mind az orvhalászat, mind az orvvadászat éves statisztikai adatai éppen csak meghaladják a százaz nagyságrendet. A vizsgált, 2013 és 2022 közötti időszakban a természetkárosítás bűncselekményi adatai is csak néha lépnek túl ezen a szinten (BSR 2023). Egy korábbi tanulmány szerzője a 2005 és 2018 közötti természetkárosításokat elemezve megállapította, hogy leggyakrabban a védett fajok csempészete fordult elő, amelyet a vizsgált időszak elején jellemzően magyar turisták követtek el, és az esetek döntően a határszakaszokon történtek (nagyobb részt a főváros repülőtérén) (Zachar 2019).

A statisztikai hiányosságokra az a tény is rávilágít, hogy míg a nemzetipark-igazgatóságok évente átlagosan 300–400 feljelentést tesznek, az alábbi megoszlásban:

- 200–300 feljelentés a közigazgatási hatóságoknál,
- 60–80 büntetőfeljelentés a rendőrségnél,
- 20–40 szabálysértési feljelentés a rendőrségnél (Riskó–Herczeg 2022),

addig a BSR-ben összesen néhány tucat büntetőügy szerepel. A NAV által természetkárosítás miatt tett feljelentések száma évente több tucat (2016 és 2021 között 17–36 eset; Kovácsné Simon 2022), ami szintén nem harmonizál a BSR adataival.

A természetkárosító cselekmények és a turizmus kapcsolatának, egymásra gyakorolt hatásának vizsgálatához a nyilvánosan elérhető, 2013–2022 közötti időszakban ismertté vált bűncselekmények számadatai (BSR 2023) szolgáltak alapul a természetkárosítás, az orvvadászat és az orvhalászat tekintetében. A BSR adatai alapján megállapítható, hogy az összes ismertté vált bűncselekményszámhoz viszonyítva évenként milyen arányt képviselnek ezek a tényállások, a vizsgált időintervallumban az ország mely részein fordultak elő nagyobb számban, illetve hogy előfordulási gyakoriságuk milyen tendenciát mutat vármegyenként vagy országosan.

Ha a Btk. környezeti fejezetén belül az egyes tényállások gyakoriságát, egymáshoz viszonyított arányát vizs-

gáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy a 2013. január és 2018. június közötti időintervallumban az alábbi számban/arányban váltak ismertté a hatóságok előtt (BSR 2023):

- környezetkárosítás 227 esetben (2,83%),
- természetkárosítás 588 esetben (7,33%),
- állatkínzás 3806 esetben (47,50%),
- orvvadászat 630 esetben (7,86%),
- orvhalászat 527 esetben (6,57%),
- tiltott állatviadal szervezése nyolc esetben (0,09%),
- hulladékgazdálkodás rendjének megsértése 2221 esetben (27,72%),
- ózonréteget lebontó anyaggal visszaélés egy esetben (0,01%),
- radioaktív anyaggal visszaélés három esetben (0,03%),
- nukleáris létesítmény üzemeltetésével való visszaélés nem vált ismertté a vizsgált időszakban.

Összesen 8011 esetet, a környezet és a természet elleni bűncselekményt regisztráltak. Arányuk az ismertté vált összes bűncselekményszámhoz viszonyítva a jelzett időszakban 0,49 százalék. Álláspontunk szerint azonban nem is számokban kifejezhető súlyuk, hanem az élővilágra gyakorolt hatásuk miatt igényelnek kiemelt figyelmet. Az orvhalászat vármegyei bontású adatai jól érzékeltetik, hogy ebben az esetben inkább megélhetési bűnözésről, illetve a szegénység generálta bűncselekményekről beszélhetünk. Ez részben az orvvadászatok esetében is igaz lehet. Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyék mellett a Somogy vármegyei adatok tekinthetők számottevőnek. Veszprém és Zala vármegye átlagnál magasabb értékei pedig – orvvadászat esetén a tizenkilenc vármegye adatait figyelembe véve az átlag 28 bűncselekmény – talán a közkedvelt vadászterületekkel, a Bakonnyal és az Őrséggel is magyarázhatók.

A bűnügyi statisztikában szereplő számok vonatkozásában nem feltételeznénk, hogy a természetkárosítás kategóriában Budapest meghatározó szerepet játszik (28–91 százalék). Ez is mutatja a statisztikai rendszer anomáliáit. Különösen kirívóak a 2018. év adatai, amikor a BSR szerint Budapesten 411, míg országosan összesen 450 természetkárosítás bűncselekményt regisztráltak. Meglátásunk szerint Budapest itt jelzett súlyának az lehet az oka, hogy a KR NNI Korruptió és Gazdasági Bűnözés Elleni Főosztály Kiemelt Ügyek Osztály Környezeti Bűnözés Elleni Alosztálya magához von(hat) nyomozásokat, és mivel ők lesznek az eljárás lefolytatói, illetve a vádemelési javaslatot ők teszik meg, Budapesthez kötődnek a számok – akkor is, ha a bűncselekmény nem ott történt. Ez a természetkárosításokra mindenképpen igaz. A főváros magas értékei köthetők az úgynevezett Liget Budapest Projekt kapcsán felmerülő természetkárosításokhoz is (Szebeni 2019).

A vizsgált időintervallum második felében, 2018. július és 2023. október között az alábbi számokat és arányokat láthatjuk:

- környezetkárosítás 146 esetben (1,61%),

- természetkárosítás 993 esetben (10,96%),
- állatkínzás 3365 esetben (37,16%),
- orvvadászat 538 esetben (5,94%),
- orvhalászat 562 esetben (6,20%),
- tiltott állatviadal szervezése 79 esetben (0,87%),
- hulladékgazdálkodás rendjének megsértése 3354 esetben (37,04%),
- ózonréteget lebontó anyaggal visszaélés 14 esetben (0,15%),
- radioaktív anyaggal visszaélés két esetben (0,02%),
- nukleáris létesítmény üzemeltetésével való visszaélés nem szerepel az adatok között.

Az összes ismertté vált bűncselekmény: 907 025. Ebből környezet és természet elleni bűncselekmény 9053 (0,99 százalék). Témánk szempontjából érdekes, hogy a természetkárosítások ebben az időszakban emelkedő, míg az orvvadászat csökkenő, az orvhalászat pedig minimálisan növekvő értéket mutat számszerűségében. A két időszakot összehasonlítva az ismertté vált bűncselekmények száma 55,79 százalékos csökkenést, míg az összes ismertté vált környezeti bűncselekmény száma 13 százalékos emelkedést mutat.

A statisztikai adatokból kiolvasott értékek mellé rendelkezünk egy-egy súlyosabb, akár komolyabb média-visszhangot kiváltó esetet, kereshetünk kapcsolatot a foglalkoztatottsági adatok és a bűncselekmények számának esetleges növekedése között (megélhetési bűnözés), azonban nem találunk egyértelmű kapcsolatot a számok és a turizmus között. Ennek több oka lehet. Egyrészt az elkövetés módja, az elkövetési magatartás és az elkövetés módszere a fenti számsorokból nem derül, nem derülhet ki. Aki szándékos bűncselekményt szeretne elkövetni a természet kárára, az bizonyára utazik esetenként, egy külső szemlélő számára a tevékenysége esetleg *turistáskodásnak* tűnhet (lásd védett, illetve fokozottan védett fajok csempészete). Aki viszont turista- és szabadidős tevékenysége kapcsán gondatlanul károsítja a természetet, az alapeseti *természetkárosítást* [Btk. 242. § (1)] nem tud elkövetni, mert az alapesetnek nincs gondatlan alakzata a Btk.-ban. Mi több, a szándékosságot nélkülöző esetek – például védett növényegyedek letaposása erdei séta közben – ugyan kétségkívül hatnak a természeti környezetre, és okoznak valamilyen szintű kárt, többségében nem derülnek ki. Másrészt azok az elkövetők (szándékos bűncselekményt elkövetők), akiknek a módszeréhez tartozik az utazás, akiknél a bűncselekmény elkövetésének szükségszerű velejárója, hogy elhagyják lakókörnyezetüket, letérjenek mindennapi térpályájukról, nem tekinthetők klasszikus értelemben vett turistának – még akkor sem, ha esetleg turisztikai szolgáltatásokat vesznek igénybe, és élményként élik meg a tiltott tevékenység végzését, a vele járó izgalmakat. Amennyiben a büntető-eljárásban meg is állapítja a nyomozóhatóság, hogy az elkövető utazott a bűncselekmény elkövetése érdekében, akkor sem jutunk közelebb a megoldáshoz. Kivételt jelenthetnek talán a repülőtéri esetek, amikor főként turis-

ták próbálnak kis mennyiségű védett fajt (vagy annak származékát) behozni az országba, de ezeket a cselekményeket nagyon gyakran nem szándékosan, hanem egyszerűen tájékoztatatlanságból követik el, mert nem ismerik a vonatkozó szabályokat (Balogh et al. 2022). A vizsgált adatoknak inkább abból a szempontból lehet jelentőségük, hogy az előfordulási gyakoriság kimutathatóan hatott-e, hat-e a turizmusra, befolyásolja-e az úti célt kereső, pihenni vágyó vendégek utazási döntését a desztinációválasztás során.

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy az egyes turisztikai célú beruházások, fejlesztések, építkezések milyen hatással vannak a természetre, mekkora a desztináció vagy az attrakció ökológiai teherbíró képessége, azaz mennyi az a maximális látogatószám, amely még nem vezet a természeti környezet visszafordíthatatlan sérüléséhez vagy az attrakció károsodásához (Puczko–Ráitz 2001). A turizmus célja a megszokott hétköznapiakból való kiszakadás és új, más (természeti és társadalmi) környezet felfedezése, megismerése, élmények szerzése, amihez elengedhetetlen a környezet megőrzése. A turizmus hatásai összetettek, és habár a kutatók régóta próbálják felhívni a figyelmet a fenntarthatósági szempontok szem előtt tartásának szükségességére (pl. Butler 1999), így számos desztinációban vizsgálták a negatív fizikai hatásokat, mégis előfordul, hogy gazdasági vagy egyéb érdekek előtérbe kerülésével, turisztikai fejlesztést célzó beruházásokkal romboljuk azt a természeti környezetet, amely a turizmus vonzerejét adja.

A Tihanyi-félsziget tözsomszedságában például négyszáz vendég fogadására alkalmas szállodát, mélygarázst, jachtkikötőt, wellnessközpontot, üdülőket terveznek a rétek és nádasok helyére, feldúlva a táj békéjét. Üzleti számításból, tudatlanságból vagy felelőtlenségből felszámolni készülnek 80 000 négyzetméternyi természetet a tópart egyik utolsó épen megmaradt szakaszán (Lányi 2023). Ugyanez történik a közismert Fertő tavi beruházás kapcsán, amelyet már az UNESCO is vizsgál. A különleges élővilággal rendelkező, többfajta védelmet élvező, átlagos mélységét tekintve még az egy métert sem elérő szikes fertő partján megkezdett túlzó építkezések (szálloda, sportkomplexum, parkoló, kikötő stb.) érintik a Fertő–Hanság Nemzeti Parkot, a Natura 2000-es területet és a Fertő/Neusiedler világörökségi helyszínt, tehát számos hazai jogszabály sérül a fejlesztés kapcsán (Greenpeace 2023). A beruházás a terület ökológiai teherbíró képességét meghaladó turistaforgalmat generálna, ami további terhelést jelentene a környezetre, vagyis pontosan azt károsítja, pusztítja, amiért a látogatók elvileg odamennének, tehát hosszabb távon éppen a turizmus ellen hat.

Az elmúlt években folyamatosan nőtt a társadalmi érdeklődés a környezet és természet elleni bűncselekmények iránt, illetve az állampolgárok egyre környezettudatosabbá válnak a hétköznapi életben és az utazásaik során egyaránt. Ezt nemcsak az ökoturizmus és a környezettudatos fogyasztói attitűd hazánkban is érezhető erősödése

(Gonda–Raffay 2021), a minél zöldebb turisztikai szolgáltatások iránti igény növekedése jelzi (Ásványi–Komár 2018), hanem a 2017-ben elfogadott, majd 2021-ben továbbfejlesztett Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégiában (MTÜ 2021) nagy hangsúllyal szereplő fenntarthatósági céloknak való megfelelés, a klímataudatosság növekedése is bizonyítja. A fenntartható turizmusfejlesztés egyfajta szemlélet, horizontális cél, amelynek szempontjai a fogyasztói, a szolgáltatói és a turizmusirányítási oldalról egyaránt megkerülhetetlenek, azoknak ma már át kellene hatniuk a turizmus valamennyi szereplőjének, szűkebb és tágabb környezetének működését (Hegedűs–Lontay–Szilágyi 2019).

Az adatok vizsgálatának jelentősége lehet továbbá abból a szempontból is, hogy felhívja rá a figyelmet: az egyszerű, hétköznapi turista milyen könnyen válhat bűntöeljárás alanyává. Az utazás során ajándéknak szánt dologból is lehet elkövetési tárgy, például amikor egy elkövető preparált aligátorfejet vásárolt az Egyesült Államokban. Az eset érdekessége, hogy a tényállást tartalommal kitöltő uniós normában⁴ változás következett be a másodfokú végzés meghozatala előtt, így a terhelt cselekménye elvesztette jogellenességét. A terhelt védekezésében tévedésre hivatkozott, mégpedig a cselekmény társadalomra való veszélyessége tekintetében. A Legfelsőbb Bíróság szerint „[a számos jogárat érintő, bonyolult jogi háttéranyag és] az igazgatási jellegű rendelkezések alapos ismerete általában csak az e jogszabályokkal rendszeresen vagy hivatalból foglalkozó személyek, illetőleg olyanok tekintetében várható el, akik egyéb okból az igazgatási rendelkezésekkel szabályozott területen fejtik ki rendszeres tevékenységüket. Ám aki véletlenszerűen és csupán alkalmilag sérti meg az egyébként nehezen hozzáférhető, bonyolult igazgatási jogszabályokkal rendezett előírásokat, az alapos okkal hivatkozik cselekménye társadalomra veszélyességében való tévedésre.”⁵ Természetesen az ellenkezőjére is van példa: az elkövető egy szürke farkast ejtett el egy külföldi vadászaton. Az állat „A” mellékletes faj.⁶ A preparátum behozatala speciális engedélyhez kötött, annak birtokban tartása szintén, tekintettel a természet védelméről szóló törvény rendelkezéseire. A terhelt rendszeresen vadászó személy volt, és tisztában volt vele, hogy a szürke farkas Magyarországon fokozott védelem alatt áll. Így alappal nem hivatkozhatott a társadalomra való veszélyességben való tévedésre, az igazgatási szabályok „nem tudására”.⁷

⁴ 1978. évi IV. törvény, korábban hatályos Btk. 281. § (1.) a) 4. pont és Európai Bizottság 865/2006/EK rendelet.

⁵ Bfv.II.360/2007/5. szám, egyedi azonosító LB-BJ-2007-26, Anonimizált határozatok – UIR (birosag.hu).

⁶ A 338/97/EK rendelet a védettség szintjéhez, a kereskedelem feltételhez kötöttségéhez igazodóan négy melléklettel rendelkezik. Az „A” melléklet a legszigorúbb szabályokat jelenti az idesorolt fajok egyedeivel kapcsolatban.

⁷ Bfv.III.843/2008/5. szám, egyedi azonosító LB-BJ-2009-78, Anonimizált határozatok – UIR (birosag.hu).

Turizmussal kapcsolatos bűncselekmények – néhány nemzetközi példa

Nemcsak hazánkban, de nemzetközileg is problémát jelentenek a természetkárosítással kapcsolatos statisztikák hiányosságai. Az Európai Bizottság megállapítása szerint az egyik legnagyobb kihívást a környezeti bűnözésre vonatkozó koherens és megbízható statisztikai adatok hiánya jelenti (felderítés, nyomozás, büntetőeljárások, elítélések száma, a kiszabott büntetések mértéke, elutasított ügyek, bűncselekmények helyett szabálysértések), ennek következtében nincs mód teljes körű áttekintésre (Várhegyi 2022). Ezzel együtt egy nemzetközi felmérés alapján az elmúlt tíz évben jelentős pozitív változás érzékelhető a közvélemény tudatosságának növekedése, illetve a környezetvédelem fontosságának tudatosítása terén. Viszont a válaszadók 75 százaléka a környezeti bűncselekményekkel kapcsolatban kevesebb elítélést tapasztalt, és szerintük kevésbé szigorú szankciókat szabtak ki a környezetvédelmi bűncselekményekért. Úgy látják, hogy kevesebb erőforrást fordítanak a környezeti bűnözés elleni küzdelemre. A megkérdezettek 87 százaléka szerint a kriminalizáció a környezetvédelmi bűncselekmények esetében hatékony módja annak, hogy biztosítsuk az előírások betartását (Várhegyi 2022).

A rendelkezésre álló kevés bűnügyi statisztikai adat ellenére látnunk kell, hogy a természetkárosítás nem elhanyagolható mértékű. Az ENSZ Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Hivatalának (UNDOC) 2020-as jelentése alapján csak az illegális állat- és növénykereskedelemből éves szinten keletkező bevétel elérheti a 23 milliárd dollárt (ami a magyar költségvetésnek körülbelül hatoda) (Zsigmond 2022). Ennek nem kis része a turistaforgalom keretében vagy annak leple alatt bonyolódik le. A turista adott esetben tudatlanul vagy csak gondatlanul, esetleg tudatosan ezt a ritka kuriózumot keresve megvásárolhat védett állatból vagy orvvadászat útján elejtett állatból készült terméket, amelyet nemzetközi hálózaton keresztül is értékesíthetnek (Daróczy 2022). A veszélyeztetett fajokból készült termékek (pl. kagyló, tengeri csillag, szörme) nagy része ajándéktárgyként kapható a világ számos részén, így az utazó célzottan vagy tudatlanul megveheti, és a behozatal során természetkárosítás bűncselekményét követheti el (Kovácsné Simon 2022).

Védett természeti területen közlekedő járművek (személygépkocsi, kerékpár, quad stb.) jelentős mértékben károsítják a természeti és védett természeti értékeket és ezek élőhelyét, a talajfelszín élővilágát. Rengeteg kétéltűt, hüllőt és ízeltlábút pusztíthatnak el, növényeket taposhatnak ki, élőhelyeket tehetnek tönkre. A tájékozatlanság – különösen a korunkat jellemző gyors információáramlási és -gyűjtési lehetőségek függvényében – nem lehet(ne) indok, ráadásul a látogató éppen azt a környezetet károsítja, amely saját maga és mások turisztikai élményének szerves része, meghatározó eleme. Hogy az utazók tudatlansága milyen kárt okozhat a természetben, jól illusztrálja az az eset, amikor magyar tu-

risták Horvátországban, Vir szigetén ritka, veszélyeztetett és védett nagy sonkakagylókat emeltek ki a vízből. A puhatestű faj ritkaságát érzékelteti, hogy az Adriai-tengerben eddig mindössze huszonhat élő példányról tudtak. A turisták nem voltak tisztában vele, hogy bolygatásával veszélybe sodorhatják a kagyló életét (Infostart 2023).

Sok esetben nem is gondolnánk, hogy kárt okozunk. Szardínián például turisták tucatjait büntették meg az elmúlt időszakban, mert homokkal, szikladarabokkal vagy kagylókkal a poggyászukban próbáltak meg hazatérni nyaralásukból a páratlan strandjairól híres szigetről. Egy 2017-es helyi jogszabály célja megakadályozni, hogy turisták milliói hordják el a sziget javarészt még érintetlen strandjainak ritka homokját. A szabálysértés összege 500 eurótól 3000 euróig terjed (Index 2021). Az előzetes tájékoztató nemcsak az ilyen típusú esetek elkerülését teszi lehetővé, hanem a felelősségteljes szuvenírvásárlásnak is előfeltétele (Rátz 2023).

Kevésbé köztudott, hogy az őshonos élőhelyeikről az emberek által távoli területekre véletlenül vagy szándékosan – sok esetben a turisták által – behurcolt növények, állatok és kórokozók inváziója jelenti az egyik legnagyobb fenyegetést a gazdaságra, az élelmiszer-biztonságra, az emberi egészségre és a természetre nézve – erre jutott az ENSZ biodiverzitással foglalkozó kormányközi szervezete (IPBES 2019). Az invazív fajok legalább részben felelősek a megfigyelt fajkihalások 60 százalékáért, 16 százalékban pedig kizárólagosan. Az általuk okozott kár az 1970-es évek óta megnégyesződött, immár meghaladja az évi 423 milliárd dollárt. Némelyik növényről vagy állatról azt gondolják, hogy tartása vagy telepítése hasznos lesz otthon. Más esetekben – véletlenül – algák, kagylók, rovarok, magok, akár nagyobb állatok lapulhatnak meg a tengerjáró hajók, repülőgépek raketeiben, felületein, nemritkán a turisták poggyászában. Az inváziós fajok az esetek 80 százalékában negatív hatással vannak az emberi lakosságra (IPBES 2023).

A globális klímaváltozás hatásait már mindannyian érzékeljük, de a természeti környezetben végbemenő negatív változások jelentős részét (még) kevésbé tapasztaljuk. Pedig rohamos az átalakulás, ami szabadidőnk eltöltésére, az utazásainkra is kihat. A hazai környezet romlását jól példázza többek között a magyar erdők károsodása, ugyanis míg 2015-ben erdőink faállományának 47 százaléka károsodott, addig 2021-ben már 75,4 százalékuk, vagyis minden négy fa közül három (KSH 2023). Lassan be kell látnunk, hogy az emberiség valószínűleg már átlépte azt a határt, amelyen belül a környezet még képes lehet az önszabályozásra (Major 2023). Ezt támasztja alá Gelencsér András akadémikus legújabb kötete is, amelyben a természeti törvények megkerülhetlenségéről, a fenntartható fejlődésről, a politikai és a gazdasági elit rövid távú érdekeit kiszolgáló, fényesen csillogó illúziók valóságtól való eltávolodásáról ír (Gelencsér 2023).

Összefoglalás, konklúzió

Tanulmányunkban a természetkárosítással kapcsolatos jogsértések és a turizmus kapcsolatrendszerének kérdéseit vettük górcső alá. Az elérhető adatbázis és szakirodalmi források alapján kerestük azokat az eseteket, amelyek nagy valószínűséggel turisztikai tevékenységhez (is) köthetők, vagyis – legalább részben – a látogatók jelenlétével kapcsolatosak. Habár a turisták által elkövetett jogsértések között nem a környezet elleni bűncselekmények a leggyakoribb esetek, ismertek olyan hazai és nemzetközi példák, amikor az utazással összefüggésben történik a környezet károsítása.

A téma feldolgozásának nehézségére és összetettségére utal, hogy a környezetet károsító cselekmények elleni fellépés felelősségi formái és jogkövetkezményei az alkotmányjog, a közigazgatási, a szabálysértési, a büntető- és a polgári jog körében egyaránt fellelhetők. Jelen tanulmányban a büntetőjogi háttér idevonatkozó rendelkezéseit tártuk fel, és a jogszabályok érvényesítésének hazai szervezeti rendszerére utaltunk.

Az adatalemzést befolyásolta, hogy a természetkárosítással kapcsolatos jogsértések vizsgálata alapvetően nehézségekbe ütközik, turisztikai tevékenységgel való összekapcsolásuk pedig még nagyobb kihívás. A BSR-ben fellelhető nyilvános, szekunder adatok áttekintése alapján elmondható, hogy ezek jelen témában csak részben bizonyultak használhatónak, hiszen az elkövetés módja, az elkövetési magatartás és az elkövetés módszere a BSR számsoraiból nem derül ki. A gondatlanságból elkövetett, a természetet károsító tevékenységekre ráadásul legtöbbször nem is derül fény. A természetközeli területeken az utóbbi időben megnövekedett turistaforgalom és annak a jövőben várható további erősödése miatt a monitorozás – még ha komoly anyagi és humán erőforrást igényel is –, illetve a károsításoknak a törvény eszközeivel való szigorúbb büntetése azonban mindenképpen szükséges a jövőben. Tovább árnyalja a képet, hogy a „turista” fogalma mára annyira kibővült, hogy nehéz meghatározni, ki számít annak, és ki nem. Ezt a jelenleg elérhető, nyilvános adatbázisból első elemzésünk alapján nem is tudtuk egyértelműen meghatározni, de további kutatási irányként jelöltük meg egy a turisták kiszűrését lehetővé tevő, módszeresen kidolgozott szempontrendszer kialakítását.

Egy-egy kiragadott példán, bírósági ügyön és a médiában megjelenő hazai és nemzetközi eseteken keresztül rávilágítottunk a környezet és a természet elleni bűncselekmények és a turizmus kapcsolatrendszerének, egymásra hatásának összetettségére. Az oda-vissza hatás mechanizmusának feltérképezése során kiemeltük a turista felelősségteljes magatartásának, tudatos utazástervezésének és jogi tájékozottságának szükségességét. Jövőbeni kutatási kérdésként merült fel, hogy olyan turistacélpontoknál, ahol bizonyítottan több a – nem csak turisták által okozott – környezet és természet elleni

bűncselekmény, van-e ennek hatása a (potenciális) látogatók utazási döntésére és a helyi turisztikai szolgáltatók tevékenységére.

Irodalomjegyzék

- Ásványi K. & Komár Z. (2018) Érték-e zöldnek lenni? Zöld szállodák és vendégeik. Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok, Vol. 3. No. 1. pp. 20–33.
- Balogh, A., Dedák, D., Kecse-Nagy, K. & Patkó, L. (2022) Successful Wildlife Crime Prosecution in Europe. Analysis of the effectiveness of wildlife crime prosecution in Hungary. National report. / Természet elleni bűncselekmények – Nemzeti jelentés Magyarországról. Budapest, TRAFFIC-WWF.
- Benkhard B. (2023) Növekedés és terjeszkedés, avagy a természetjárás a világjárvány alatt. In: Szalai K., Michalkó G. & Rátz T. (szerk.) A turizmus válságjelenségei. Turizmus Akadémia 12. Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Egyetem – CSFK Földrajztudományi Intézet – Magyar Földrajzi Társaság. pp. 103–116. <https://doi.org/10.15201/TA12-8>
- BSR (Bűnügyi Statisztikai Rendszer) (2023) <https://bsr.bm.hu> [Letöltve: 2024. 01. 04.]
- Butler, R. (1999) Sustainable tourism: A state-of-the-art review. Tourism Geographies, Vol. 1. No. 1. pp. 7–25.
- Ceballos-Lascuráin, H. (1996) Tourism, Ecotourism and Protected Areas: The State of Nature-Based Tourism around the World and Guidelines for Its Development. IUCN Publications, Cambridge, 301. <http://dx.doi.org/10.2305/iucn.ch.1996.7.en>
- Daróczi I. (2022) Természetkárosítás a nyomozó szemszögéből. In: Tilki K. (szerk.) Természetkárosítás a jogalkalmazók aspektusából. Konferenciakiadvány. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet (OKRI). pp. 71–84.
- Dávid L. & Baros Z. (2006) A globális klímaváltozás hatása a turizmusra. Gazdálkodás, Vol. 50. No. 15. pp. 82–91.
- Gazdag F. & Remek É. (2018) A biztonsági tanulmányok alapjai. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- Gelencsér A. (2023) Ábrándok büvöletében. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gonda T. (2022) Turizmus és reziliencia. Turizmus Bulletin, Vol. 22. No. 2. pp. 27–36. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2022v22n2.3>
- Gonda T. & Raffay Z. (2021) Környezettudatosak-e a hazai turisták? Turizmus Bulletin, Vol. 21. No. 2. pp. 4–14. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2021v21n2.1>
- Greenpeace (2023) Fertő: természetpusztítás közpénzből. <https://sites.greenpeace.hu/ferto-termeszetpusztitas-kozpenzbol> [Letöltve: 2024. 01. 19.]
- Halász L. & Földi L. (2014) Környezetbiztonság. Budapest, Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar.
- Hegedűs S. & Lontay-Szilágyi Zs. (2019) Fenntartható turizmusfejlesztés. In: Irimiás A., Jászberényi M. & Michalkó G. (szerk.) A turisztikai termékek innovatív fejlesztése. Budapest, Akadémiai Kiadó. pp. 157–170.
- Index (2021) Lecsapnak a turistákra, ha kagylót vagy homokot visznek el a strandról. <https://index.hu/kulfold/2021/06/06/szardinia-strand-lopas-kagyló-homok-kavics> [Letöltve: 2024. 01. 04.]
- Infostart (2023) Természetkárosító magyar turisták kerültek bajba Horvátországban. <https://infostart.hu/kulfold/2023/08/30/termeszetkarosito-magyar-turistak-kerultek-bajba-horvatorszaganban#> [Letöltve: 2024. 01. 04.]
- IPBES (2019) Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. Eds. E. S. Brondizio, J. Settele, S. Díaz, & H. T. Ngo. IPBES Secretariat, Bonn, Germany. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3831673>

- IPBES (2023) Summary for policymakers of the IPBES assessment report on invasive alien species and their control. Eds. H. E. Roy, A. Pauchard, P. Stoett, T. Renard Truong, S. Bacher, B. S. Galil, P. E. Hulme, T. Ikeda, K. V. Sankaran, M. A. McGeoch, L. A. Meyerson, M. A. Nuñez, A. Ordóñez, S. J. Rahlo, E. Schwindt, H. Seebens, A. W. Sheppard, & V. Vandvik. IPBES Secretariat, Bonn, Germany. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7430692>
- Irimiás A., Jászberényi M. & Michalkó G. szerk. (2019) A turisztikai termékek innovatív fejlesztése. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kovács E. & Kiss K. (2018) Turisztikai trendek. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kovácsné Simon Sz. (2022) A természetkárosítás elleni fellépés: ellenőrzési tapasztalatok, felmerülő problémák. In: Tilki K. (szerk.) Természetkárosítás a jogalkalmazók aspektusából. Konferenciakiadvány. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet (OKRI). pp. 85–94.
- KSH (2023) Magyar Statisztikai Zsebkönyv 2022. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Lányi A. (2023) Törvényes rombolás. <https://hang.hu/magyar-hang-plusz/torvenyes-rombolas-154704> [Letöltve: 2024. 01. 04.]
- Lengyel M. (2004) A turizmus általános elmélete. Budapest, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Kft. – Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája.
- Liget Budapest (2023) Újabb rangos nemzetközi díjat nyert a Liget Budapest Projekt. <https://ligetbudapest.hu/hirek/ujabb-rangos-nemzetkozi-dijat-nyert-a-liget-budapest-projekt> [Letöltve: 2024. 01. 19.]
- Magyarország Alaptörvénye (2011) Szabadság és felelősség, XXI. cikk (1)–(2).
- Major A. (2023) Vészjósló jelentés érkezett a Föld állapotáról, a végéhez közeledik a stabilitás korszaka. <https://www.portfolio.hu/global/20231008/veszjoslo-jelentes-erkezett-a-fold-allapotarol-a-vegehez-kozeledik-a-stabilitas-korszaka-643621> [Letöltve: 2024. 01. 04.]
- Mátyás Sz. (2020) A turisták által elkövetett jogsértések. In: Michalkó G., Németh J. & Ritecz Gy. (szerk.) Turizmusbiztonság. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. pp. 189–204.
- Michalkó G. (2012) Turizmológia. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Michalkó G. (2020) A biztonság szerepe a turizmus rendszerében. In: Michalkó G., Németh J. & Ritecz Gy. (szerk.) Turizmusbiztonság. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. pp. 15–28.
- Michalkó G. (2023) A turizmus esszenciája. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Michalkó G. & Rátz T. (2019) Turizmus 3.0. Támpontok a turizmustörténet legújabb korának megértéséhez. In: Kátay Á., Michalkó G. & Rátz T. (szerk.) Turizmus 3.0. Turizmus Akadémia
10. Orosháza–Budapest, Kodolányi János Egyetem – MTA CSFK Földrajztudományi Intézet – Magyar Földrajzi Társaság. pp. 9–14.
- Michalkó G., Rátz T. & Szalai K. (2023) A válságproblematika felértékelődése a totális turizmus korában. In: Szalai K., Michalkó G. & Rátz T. (szerk.) A turizmus válságjelenségei. Turizmus Akadémia 12. Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Egyetem – CSFK Földrajztudományi Intézet – Magyar Földrajzi Társaság. pp. 9–16.
- MTÜ (2021) NTS2030 – Turizmus 2.0. https://mtu.gov.hu/dokumentumok/NTS2030_Turizmus2.0-Strategia.pdf?v=0.159 [Letöltve: 2024. 01. 25.]
- Népszava (2019) 138 rendőr razziázott, tróféák szazait találták a lekapsolt orvvadászoknál. https://nepszava.hu/3051560_138-rendor-raziazott-trofeak-szazait-talaltak-a-lekapsolt-orvvadaszoknal [Letöltve: 2024. 01. 04.]
- Puczkó L. & Rátz T. (2001) A turizmus hatásai. Budapest, Aula Kiadó Kft.
- Rátz T. (2023) Felelősségteljes turizmus. Lehetőségek és kihívások a poszt-Covid korszakban. Orosháza, Kodolányi János Egyetem.
- Riskó A. & Herczeg Z. (2022) Természetkárosítással kapcsolatos tapasztalatok. In: Tilki K. (szerk.) Természetkárosítás a jogalkalmazók aspektusából. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet (OKRI). pp. 17–28.
- Szebeni A. (2019) Ahová lépnek, ott fű nem terem. https://nepszava.hu/3038330_ahova-lepnek-ott-fu-nem-terem [Letöltve: 2024. 01. 04.]
- Tilki K. (2015) A környezetet károsító cselekmények elleni fellépés eszköztárszere. Belügyi Szemle, Vol. 63. No. 5. pp. 74–91. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2015.5.5>
- Tilki K. szerk. (2022a) Természetkárosítás a jogalkalmazók aspektusából. Konferenciakiadvány. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet (OKRI).
- Tilki K. (2022b) A természetkárosítás bűncselekménye felderítésének és vizsgálatának kérdései. In: Tilki K. (szerk.) Természetkárosítás a jogalkalmazók aspektusából. Konferenciakiadvány. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet (OKRI). pp. 49–60.
- Várhegyi É. (2022) A természetkárosítási bűncselekmények elbírálásának gyakorlati problémái. In: Tilki K. (szerk.) Természetkárosítás a jogalkalmazók aspektusából. Konferenciakiadvány. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet (OKRI). pp. 41–48.
- Zachar Z. (2019) A természetkárosítás bűncselekmény és a védett fajok csempészete térbeli aspektusai Magyarországon a 2005–2018-as időszakban. Modern Geográfia, Vol. 15. No. 4. pp. 15–32.
- Zsigmond Cs. (2022) A veszélyeztetett fajok nemzetközi illegális kereskedelmének tendenciái. In: Tilki K. (szerk.) Természetkárosítás a jogalkalmazók aspektusából. Konferenciakiadvány. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet (OKRI). pp. 61–70.